

Атанас Дерменджиев

ЕВРОАЗИАТСКИЯТ РЕГИОН В ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ
И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ

Atanas Dermendzhiev

THE EURASIAN REGION IN A POLITICAL GEOGRAPHICAL
AND GEOPOLITICAL CONTEXT

Abstract: *The article analyzes the domestic political differentiation of the Eurasian region as a result of the liberalization of economic and political relations in the 1980s in the USSR. Emphasis is placed on the division of the countries in the region into several groups, namely: Southeast (Central Asia and Kazakhstan), South (Caucasus), Western (Moldova, Ukraine and Belarus) and Northwestern (Baltic countries). The grouping is based on politico-geographical and geopolitical indicators. The countries have also been ranked according to their neighboring territorial location and proximity to Russia. The integration processes in the post-Soviet space are traced. The material, historical and intercultural grounds for closer cooperation are highlighted.*

Keywords: *Eurasian region; post-Soviet space; geopolitical situation; integration process.*

Регионалната география изследва териториалните единици от различен мащаб – глобален, континентален, национален, регионален, локален. Често се нарича „география в миниатюра“. Тя изучава регионите или като съставна част на една държава, на едно национално стопанство, или като обединение на отделни части на повече държави.

Регионалната география е все повече политически и социално ориентирана. Тя се основава на уникалното и специфичното за дадената територия, на характерното във връзките между различните компоненти на природната и социално-икономическата среда, на трансформацията на териториите вследствие на промяната на средата, на регионалните идентичности, на общото и специфичното в териториален аспект, на проблемите при намирането на подходи за тяхното преодоляване.

В края на XX век тя се освобождава от политико-идеологическите ограничения и се ориентира към „организация на пространството“, към разбирането, че регионите са „най-важният фрагмент на глобалното пространство“.

Регионът е реален и системен географски обект, а районирането (регионализацията) е изследователски метод за разкриване, анализиране, синтез и обяснение на реални природно-социални и политически структури. Той определя предметната същност на географската наука.

Регионите са икономически, културни, научни, исторически териториални образувания, появили се в резултат на взаимодействието на определени култури (и/или цивилизации) с природната среда. Те са определящия сегмент на най-големите пространствени единици – макрорегионите, които в най-общ смисъл са териториален разрез (изражение) на продукта на взаимоотношението общество – природа.

В макрорегионите е концентрирана огромна демографска маса със сходна култура и стопанска потребност. Контактът между тях фиксира условна граница, която е по-скоро динамична, отколкото консервативна, защото е подвластна на динамиката на обществените отношения.

Невинаги границата има политически или държавен характер, поради което е преходна. Това прави ареализацията на социално-икономическата територия сложен процес, подвластен както на консервативни географски подходи, така и на конюнктурни геополитически процеси (и съображения). Поради тази причина регионализацията на света има различни лица. В зависимост от водещата компонента при определяне на различията, възприета от отделните автори, се появяват различни подялби. Във всички от тях обаче присъства Евроазиатският регион, като най-съществен макропространствен фрагмент [Дерменджиев, А., М. Дойков, 2020, с. 19–20].

Вътрешнополитическа диференциация на Евроазиатския регион (на базата на примера на ОНД)

През 80-те години на XX в. в СССР назряват обществени процеси, които водят до либерализиране на вътрешните икономически и политически отношения. Световната социалистическа система се разпада. Престават да съществуват основните ѝ икономически и военно-политически организации – Съветът за икономическа взаимопомощ (СИВ) и Варшавският договор. След 1991 г. републиките от бившия Съветски съюз обявяват независимост. Подписва се споразумение за създаване на конфедеративно обединение – Общност на независимите държави (ОНД), разположено в континентите Европа и Азия. Освен 15-те признати от световната общност републики реално съществуват и субдър-

жавни териториални образувания (Приднестровие, Абхазия, Южна Осетия, Нагорни Карабах). Разпадането на СССР води до намаляне на компактността на страните, до появата на южна и източна ос на развитие. Извършват се значителни геополитически промени както върху цялото постсъветско пространство, така и в приграничните територии.

В етническо отношение с преобладаващо славянско население са Русия, Украйна и Беларус. На тях през 90-те години на миналия век се падат 81% от територията, 73% от населението и 86% от БВП на бившия СССР. Значителен териториален и природноресурсен потенциал има и Казахстан, но поради неблагоприятни хидро-климатични условия неговата територия е твърде слабо населена.

Според географското положение и особеностите на общественото им развитие бившите съветски републики се делят на славянски, прибалтийски, кавказки и средноазиатски. Всяка от посочените групи се отличава със специфични социално-икономически и културно-политически особености. С изключение на Руската федерация, те могат да се разглеждат условно и като спадащи към съседни цивилизационни региони – източноевропейски или арабско-ислямски.

В рамките на бившата Руска империя и бившия СССР между руските и периферните земи се осъществяват интензивни миграционни движения. В резултат натях днес във всяка от новите суверенни държави се наблюдава значително етническо и религиозно смесване на население, което предизвиква трудно разрешими вътрешни политически конфликти.

Условно страните от Евроазиатския регион (ОНД и Балтика) могат да се разделят по изменение на тяхното геополитическо положение на няколко групи [Ратанова, М. П., В. Л. Бабурин, 2006, с. 7–9].

Югоизточна група, която включва страните от Средна Азия и Казахстан. Този регион винаги е бил в сферата на геополитическите интереси и геополитическото влияние на Русия. Положението на страните не търпи съществени промени, с изключение на Таджикистан, който придобива функциите на буфер, възпиращ разпространето на ислямския фундаментализъм на територията на ОНД.

Държавите от региона поддържат добри взаимоотношения с Русия. До ХХ в. тези територии нямат собствена държавност, поради което ориентацията към Русия има и обективни исторически причини, възпиращи геополитическите интереси на мюсюлманските страни и Китай.

Южна група, която включва страните от Задкавказието. Територията има ясно обособени естествени граници: на изток – Каспийско море, на запад – Азовско-Черноморският басейн. Поради редица причини, в частност религиозни, държавите от тази група след разпадане-

то на Съветския съюз се насочват в своето развитие към различни страни, поради което тяхната ориентация не отговаря на стратегическите интереси на Русия и другите държави от ОНД.

Използвайки „нефтената карта“, Азербайджан се опитва да играе активна роля в отношенията със Запада и със страните от Каспийския регион. Армения и Грузия не притежават такива ресурси, което не ги превръща в сериозен участник в международните отношения. Задкавказието е проблемен регион, отличаващ се както с локални конфликти (конфликтът в Грузия между Тбилиси и Абхазия), така и с международни конфликти (спорът между Армения и Азербайджан за Нагорни Карабах). Тези процеси се отразяват на южните райони на Русия, особено на републиките в Северен Кавказ, което налага стабилността на Кавказ като приоритет на руската външна политика.

Западната група включва Молдова, Украйна и Беларус. Геополитическата ситуация там е нееднозначна. Беларус се възприема като един от основните партньори на Русия. Това сътрудничество е изключително важно, тъй като страната има стратегическо геополитическо положение – от една страна, е транзитна зона между Русия и главните ѝ икономически партньори от Западна Европа, а от друга – е буфер между Русия и Запада.

За разлика от Беларус, Украйна остро се противопоставя на обединителните тенденции. В руско-украинските отношения съществуват множество противоречия и нерешени проблеми (спорът за Черноморския флот, за принадлежността на Кримския полуостров и пр.). Преориентирането на Украйна към западните страни, въпреки формалния неутралитет, е в противоречие с геополитическите интереси на Русия и доведе до военни конфликти между двете страни.

След разпадането на СССР Молдова преживя период на засилване на центробежните тенденции и на националистическите настроения, както и въоръжен конфликт в Приднестровието. Твърде активни са радикално настроените политически общности, стремящи се към обединение с Румъния. В резултат на военните действия и икономическата криза промишлеността е в застой. Молдова се превръща в аграрна страна с ориентация към пазара на ОНД и в геополитически план тя има второстепенна роля в стратегията на Русия.

Северозападната група, включваща прибалтийските страни Литва, Латвия и Естония, има функциите на важен транзитен коридор, свързващ Русия с европейските страни. Особено място заема Литва, тъй като през нейната територия се осъществяват връзките на руския полуанклав Калининградска област с останалите региони на Русия. Присъединяването на прибалтийските страни през 2004 г. към НАТО преформатира евроазиатското геополитическо пространство.

След 1991 г. териториите на бившите съюзни републики се превръщат в арена на съперничество между европейските страни и Русия за утвърждаване на политическото и икономическото им влияние.

Групирането на страните от ОНД по тяхното геополитическо положение се извършва на базата на няколко показателя: обща държавна граница с Русия; съсед от кой ранг е съответната държава спрямо Русия; брой на държавите съседи; съществуващи и потенциални геополитически проблеми; в зоната на кои геополитически интереси се намира съответната държава.

*Групиране на страните от ОНД по тяхното
геополитическо положение*

Табл. 1.

Държава	Брой съседи	От тях страни от ОНД	Ранг спрямо съседство по отношение на Русия	Ранг по брой съседи от страни, членки на ОНД
Азербайджан	4	3	1	3–6
Армения	4	2	2	7–10
Беларус	5	2	1	7–10
Грузия	4	3	1	3–6
Казахстан	5	4	1	3–6
Киргизстан	4	3	2	3–6
Молдова	2	1	2	11
Таджикистан	4	2	3	7–10
Туркменистан	4	2	2	7–10
Узбекистан	5	4	2	1–2
Украйна	7	3	1	3–6

В зависимост от териториалното разположение по отношение на Русия страните от ОНД могат да бъдат разделени на три групи:

1. Съседни от първи ранг: Азербайджан, Беларус, Грузия, Казахстан, Украйна;
2. Съседни от втори ранг: Армения, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Туркменистан;
3. Съседни от трети ранг: Таджикистан.

По брой на държави съседи от ОНД, се отличават Казахстан и Узбекистан, имащи по 4 съседи и явяващи се центрове от втори ранг в Общността, образуващи около себе си регионални групировки вътре в ОНД. Най-неизгодно на този фон е положението на Молдова (само 1

съсед от ОНД), която няма пряк излаз на море или големи сухопътни транспортни магистрали.

Интеграционни процеси в постсъветското пространство

Развитието на СССР през втората половина на ХХ в. е отражение на Студената война и икономическото противопоставяне на страните от Запада. Основен приоритет е изграждането на тежка индустрия, голяма част от която е с военно предназначение. Основа на стопанското развитие е въвличането на огромни природни ресурси. Средствата за производство са изцяло държавна собственост, което води до ниска стопанска ефективност. В рамките на СССР се осъществява тясна интеграция с обща цел в икономическия, социалния и политическия живот. След разпадането на Съветския съюз ситуацията рязко се променя. Първи се отделят прибалтийските републики, последвани от Русия, Украйна и Беларус.

На 21 декември 1991 г. в Алма-Ата 11 независими републики – Азербайджан, Армения, Беларус, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Русия, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан и Украйна, подписват споразумение за създаване на ОНД. Впоследствие към тях се присъединява и Грузия. В състава на Общността не влизат Литва, Латвия и Естония. Споразумението предвижда процес на реинтеграция на държавите – бивши републики на СССР, но вече на друга политическа и икономическа основа. В световната практика няма аналог на подобна ситуация, когато се разпада единен стопански комплекс, обединяващ 15 републики, а впоследствие се прави опит за ново обединение на икономическа, политическа и военна основа.

ОНД се различава от всички регионални обединения. При икономическата интеграция основните етапи за създаване на такива обединения са: зона за свободна търговия; митнически съюз; общ пазар; валутно-финансов съюз. Организационните въпроси на Общността са залегнали в устава, приет през 1993 г. Понастоящем съществуват над 50 междудържавни (междуправителствени) координационни и консултативни органи. Висш орган на ОНД е Съветът на държавните глави (9 президенти).

Разпадането на единното икономическо пространство на СССР поставя пред всички бивши съюзни републики съвършено нови задачи, свързани с прехода от планова към пазарна икономика в условията на абсолютен държавен суверенитет и нарушаване на кооперационните и производствено-технологичните връзки с другите републики. Единното икономическо пространство просъществува до 1993 г. – до премахването на рублевата зона и въвеждането на националните валу-

ти. След това всяка страна от Общността сама решава избора на партньор в световното пространство и поведението си на свободния пазар.

По оценка на Световната банка в съответствие с нивото на либерализация на икономиките страните от Евроазиатския регион се разделят на две групи. Към първата се отнасят Русия, Киргизстан, Молдова, Армения, Грузия и Казахстан, където са проведени най-много радикални промени, отличаващи се с ускорена ликвидация на старите икономически структури. Втората група включва Беларус, Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан, Украйна и Азербайджан, където реформите са с по-забавени темпове, запазва се съществената роля на държавата в икономиката, както и много от старите методи на административно регулиране.

В последните две десетилетия нарастват различията между бившите съюзни републики в нивото на икономическото им развитие, в темповете на проведените реформи и в степента на зависимост от външните връзки.

Независимо от различните сценарии на прехода към пазарна икономика страните от ОНД имат сходен път на развитие. Преди всичко е положено началото на раздържавяване на собствеността. Всички републики преминават през финансова дестабилизация и лавинообразна инфлация. Най-осезателна тя е в Армения, Грузия и Украйна, а най-ниска – в Киргизстан и Молдова.

Особен спад бележи промишленото производство – средно 35–40% за всички съюзни републики през последния 20-годишен период. Една от последните структурни промени в промишлеността е ускореното развитие на добивните дейности там, където ресурсите представляват интерес за световния пазар. Резкият спад в преработващата промишленост е фактор, възпрепятстващ интеграцията на страните от ОНД.

Спад настъпва и в аграрния сектор, променят се неговата териториална структура и специализация. Много от страните се ориентират към отглеждане на култури за изхранване на населението за сметка на традиционни земеделски култури, предназначени за износ. Само Армения и Киргизстан поддържат нива на производство, характерни за социалистическия период.

Налице е тенденция за увеличаване броя на търговските партньори извън страните от ОНД. Изключение в това отношение правят Беларус и Таджикистан.

В полза на укрепване на търговските отношения между страните от Общността са редица фактори: географската близост на държавите; наличието на база за развитие на транспортната инфраструктура; тра-

диционните връзки от времето на СССР; еднакво използваните технологии и др.

Пример за значение на външноикономическите връзки с цел засилване на интеграционния процес са технологичните взаимоотношения в областта на машиностроенето още от съветския период. Ако не се кооперира с бившите съюзни републики, Русия е в състояние да произвежда само около 65 % от предходния обем на машиностроителна продукция, Беларус – едва 4 %, Украйна без Русия – 28 %, Азербайджан – 15 %, Казахстан – 10 %, Киргизстан и Таджикистан – по 5 %. Още по-голямо е кооперирането в областта на военната техника. Русия би произвела само около 20 % от нея без Украйна и Беларус [Ратанова, М. П., В. Л. Бабурин, 2006, с. 16].

Няколко са причините за слабата икономическа интеграция в Евроазиатския регион: различната степен на стопанско развитие на страните; стихийният процес на външноикономически контакти и най-вече – липсата на концепция за интеграция. Често като модел се използват основополагащи документи на ЕС, несъответстващи на условията за развитие на ОНД. Интеграционният процес е възпрепятстван и от различията в политическите и стопанските интереси на управляващите елити в страните от Общността.

В последните години отношенията между републиките се развиват в рамките на концепциите за „разноскоростни“ и „разноформатни“ интеграции, в които преобладават двустранните икономически отношения. Освен това в рамките на ОНД възникват обединения на отделни държави, като Съюзната държава Беларус – Русия („двойката“), организацията „Централно-Азиатско сътрудничество“ – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан („четворката“), Търговският съюз на Беларус, Русия, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан („петорката“), Алиансът Грузия – Украйна – Азербайджан – Молдова, и др.

Причина за такова разнообразие от групировки в рамките на ОНД е, че някои страни – Украйна, Узбекистан, Азербайджан, Грузия, – вече не виждат в Русия своя стратегически партньор и установяват тесни взаимовръзки с алтернативни централни сили на Запад и Изток.

Най-силен е интеграционният процес между Русия и Беларус. Сред факторите за интеграция важно място заема геополитическото положение на Беларус като западна граница на Русия. Известна е заинтересоваността на Запада и особено на САЩ към териториите на бившите републики на СССР. Актуален е планът на З. Бжежински за създаване на буферна зона от Черно до Балтийско море, включваща Украйна, Беларус и прибалтийските страни, която да е икономически независима, преди всичко по отношение на топливно-енергийните ресурси. На територията на Беларус се предвижда изграждане на нефто-

и газопроводи, определяне на квоти и коридори за износ на руски нефт и газ в Западна Европа.

Геополитическото положение на Русия и Беларус се усложнява от разширяването на НАТО и приближаването му до границите на Русия.

Тясното взаимодействие на Русия и Беларус в областта на отбраната прави възможно осигуряването на стратегическите интереси на Русия в западно направление. Разработена е концепция за единно отбранително пространство.

Важен фактор е дължината на общата граница – 1239 км. Отбранителната способност на двете страни значително се повишава при активното им сътрудничество по изграждане на военно-промишлени комплекси. От геополитическа и стратегическа гледна точка именно Беларус се превръща в мост между Русия и Запада.

Икономическите фактори имат изключителна роля за интеграцията. В състава на СССР Беларус се утвърждава като мощна индустриално-аграрна република, като своеобразен „събирателен цех“, имащ широки връзки с предприятията на другите републики и особено на Русия.

Беларус е голям пазар за Русия, потребяващ над 10 млн. т нефт годишно. През територията на страната минават важни експортни пътища, като например нефтопроводът „Дружба“. Транспортният трафик през Беларус е само с около 10–15% по-малък от украинския. От сътрудничеството с тази страна са заинтересовани най-големите нефтогазови компании на Русия [Селиванова, И., 1998, с. 39].

Търговският съюз между Беларус, Казахстан, Киргизстан, Русия и Таджикистан (ЕврАзЕС) е в сила от 1995 г. Договорът предвижда създаване на единно икономическо пространство, общ пазар на стоки, услуги, капитали и работна сила.

„Централно-Азиатската икономическа организация“ възниква през 1994 г., когато Казахстан, Киргизстан и Узбекистан сключват договор за създаване на единно икономическо пространство. През 1998 г. към тях се присъединява и Таджикистан. Договорът има не само икономически аспекти, но визира и активното взаимодействие в политическата, хуманитарната и информационната област, в решаването на проблемите на регионалната безопасност.

„Алиансът Грузия – Украйна – Азербайджан – Молдова“ (ГУАМ) съществува от 1997 г. В основата му стоят няколко фактора:

- Необходимост от координация за изграждане на евроазиатски и транскавказки транспортни коридори;
- Опит за осъществяване на съвместно икономическо сътрудничество;

– Разработване на общи мерки с цел интегриране в структурите на ЕС и НАТО;

– Сътрудничество в борбата със сепаратизма и регионалните конфликти.

Процесът на интеграция е отворен. Така например през 2003 г. Русия, Беларус, Украйна и Казахстан постигат договореност за създаване на единно икономическо пространство на територията на четирите държави [Строев, Г. М., Л. С. Бляхман, М. И. Кротов, СПб., 1998, с. 17].

По много икономически показатели страните от Евроазиатския регион губят световни и регионални позиции. Реалната интеграция на стопанска основа в Общността е в начален етап. Държавите в нея са в системна социално-икономическа криза, в процес на реинтегриране на икономическите и обществените отношения.

Световната интеграционна практика показва, че реално могат да се интегрират национални икономики в условие на еднотипност, сходни национални стопански политики, законодателни бази и приоритети.

Сериозното присъствие в световната икономика е свързано с ефективност на колективните, а не на едностранните действия. Поотделно страните от Евроазиатския регион не ще издържат на конкуренцията на водещите финансови центрове и регионални обединения, особено в условията на глобализация на финансовите потоци.

Страните от ОНД имат материални, исторически и етнокултурни основания за интеграция. За нейното реализиране е необходимо разработване на съвместни ефективни интеграционни модели за развитие.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Дерменджиев, А., М. Дойков. 2000 – Атанас Дерменджиев, Мартин Дойков. Страни, континети, региони. Социално-икономическа география. В. Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2020. [Atanas Dermendzhiev, Martin Doykov. Strani, kontineti, regioni. Sotsialno-ikononicheska geografia. V. Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodi“, 2020].

Ратанова, М. П., В. Л. Бабурин. 2006 – Вячеслав Леонидович Бабурин, Маргарита Павловна Ратанова. Общност исторического, геополитического пространства России и республик бывшего СССР. – В: Экономическая и социальная география стран ближнего зарубежья. Москва: Дрофа, 2006. [Vyacheslav Leonidovich Baburin, Margarita Pavlovna Ratanova. Obshtnosti istoricheskogo, geopoliticheskogo prostranstva Rossii i respublik bvshego SSSR. – V: Ekonomicheskaa i sotsialnaia geografia stran blizhnego zarubezhyya. Moskva: Drofa, 2006].

Селиванова, И. 1998 – Ирина Селиванова. Экономическая интеграция России и Белоруссии и ее влияние на развитие народного хозяйства Белоруссии. – В: Белоруссия и Россия: общество и государства. Москва, 1998. [Irina Selivanova. Ekonomicheskaiia integratsia Rossii i Belorussii i ee vlianie na razvitie narodnogo hozyaystva Belorussii. – V: Belorussia i Rossia: obshtestvo i gosudarstva. Moskva, 1998].

Строев, Г. М., Л. С. Бляхман, М. И. Кротов. 1998 – Г. М. Строев, Л. С. Бляхман, М. И. Кротов. Экономика Содружества Независимых Государств накануне третьего тысячелетия. СПб., 1998. [G. M. Stroeв, L. S. Blyahman, M. I. Krotov. konomika Sodruzhestva Nezavisimh Gosudarstv nakanune tretyego tsyacheletiya. SPb., 1998].